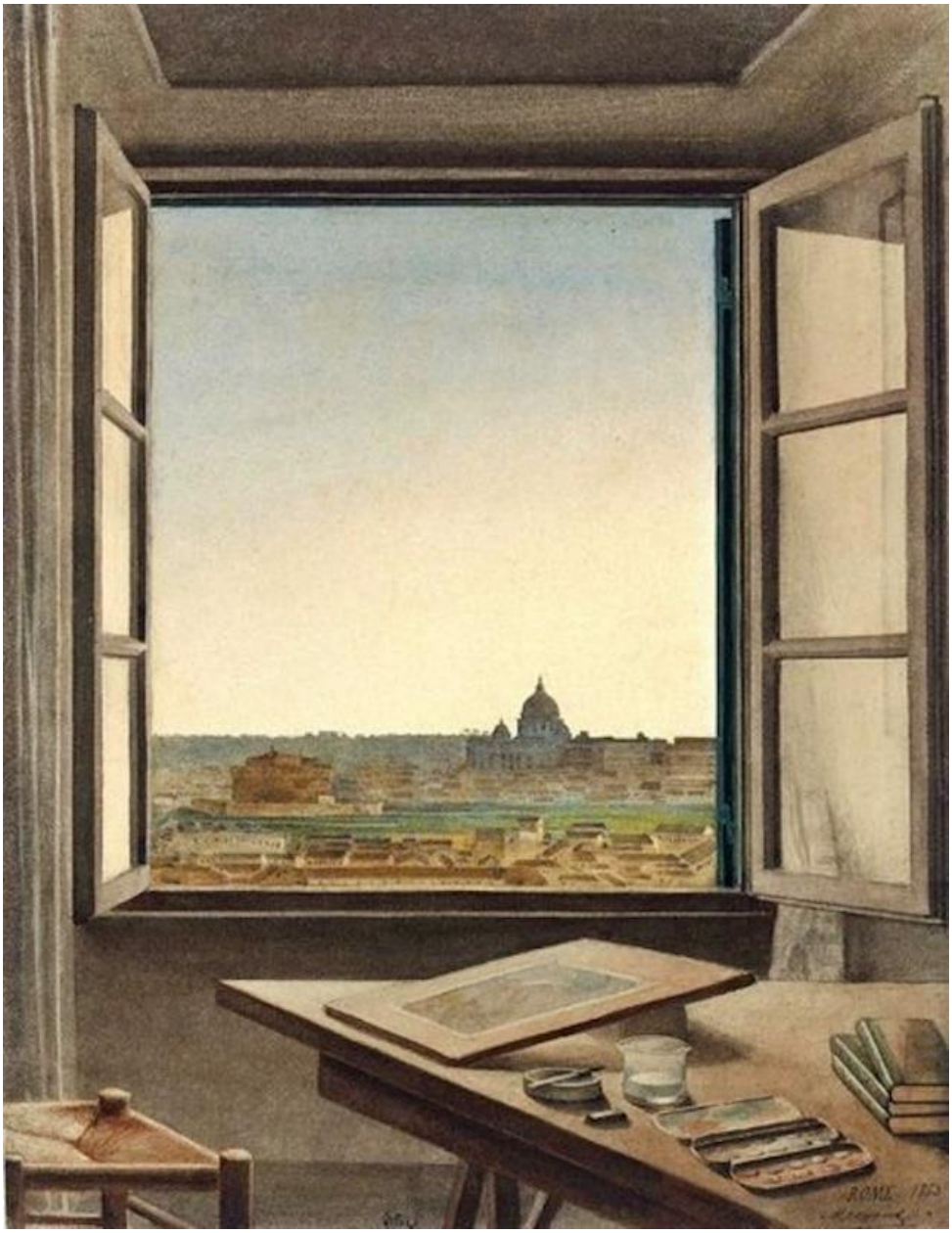

עיר אדם ובורא

לגילוי משמעות בחיים אורבניים

דניאל גוטנמכר

הקדמה

בבחירות האחרונות לעיריית ירושלים שהתקיימו באוקטובר 2018 ניסיתי כמיטב יכולתי להבין מי מהמועמדים הרבים יהיה מסור לטפל בנושאים עירוניים דחופים. חשבתי לתומי שמה שחשוב בבחירות המוניציפליות הם תחומי התשתיות, התחבורה, בניית חדרי כיתות, ניקיון; שתורמים כולם לאיכות החיים העירוניים. להפתעתי, כאשר שוחחתי עם חברים, התבהרה תמונה אחרת לחלוטין: אחד תמך במועמד מסוים בגלל עמדותיו הימניות בנושאים לאומיים, אחד תמך במועמד שני בעקבות אמונתו שדווקא הוא ישמור על סטטוס קוו בנושאים דתיים, והאחרון בחר במועמד שלישי, בגלל עמדתו הנחרצת לא לסגור מתחמי בילוי הפתוחים בשבת. לא היה אחד שלקח בחשבון את קידומם של הנושאים האורבניים הבסיסיים.

הכותרת שנתתי לספר היא "עיר, אדם ובורא". אולם אם במקום להתכוונן לתיאור תכני הספר, הייתי פונה למוטיבציה שלי בכתיבתו, הייתי בוחר בכותרת אחרת: "להזמין את האדם הדתי לעיר". המציאות הרווחת בציבור שלי היא שאיננו לוקחים ברצינות את העובדה שרובנו גרים בערים. עסקי ניהול ותכנון העיר, העבודה במשרדיה כמו ההשתתפות בתענוגיה יתקיימו לרוב בתוך גדרות ההלכה – אולם בלי חיפוש לתורה וערכים לחיי האורבניות המודרנית. מימדי עומק ורוח נעלמים מזירות אלה.
אבהיר את עמדתי על ידי פנייה לציבור זה עם שלש "הזמנות" ממוקדות. כל אחת מופנית למדור אחר בחיים שלנו בעיר; וכל אחת שואפת לגלות את אורה של הרוח באפרוריות היום האורבני.

ההזמנה הראשונה: להתעניין ולקבל אחריות במגוון שאלות מוסריות בתכנון ערינו.

- איך לנווט בין הרצון לשטח פרטי, לבין האינטרס הציבורי למתקנים ולמרחבים משותפים;
- איך להעלות את רמת החיים והחינוך בשכונות בלי לפגוע בשכבות החלשות;
- איך לשקול שיקולי תחבורה, אקולוגיה ואורבניות חדשה של הליכה, בתכנון שכונות חדשות.

יש להחיות את המסורת של חז"ל שגילו עניין בנושאים העירוניים של זמנם, לבדוק עד כמה אמירותיהם ופסקי הלכותיהם רלוונטיים לימינו, ובמקום שלא – לחדש את תחושת אחריותם של לומדי ושומרי התורה בקביעת מדיניות מוסרית לנושאי הגיאוגרפיה האורבנית.

הזמנה שניה: התייחסות לאסתטיקה של העיר, וקבלה נכונה של איכות חיים אורבנית. אם מותר ליהנות ממסעדות, מוזיאונים או מועדוני ג'אז – ואפילו מסתם שוטטות ושהיה ברחובות עיר – אז למה לא לראות בכך את ברכת הבורא מספר דברים, "ברוך אתה בעיר"?
ברור שהדת לא תעמיד את איכות החיים בתור ערך עליון. אולם אין בכך סתירה אם הילה של ברכת שמים תאיר בתחום זה, ותתרום לתחושת הנחת ביציאה בערב "לעיר". חכמי התלמוד דאגו למימד האסתטי של העיר, מתוך הכרה בערכו במסגרת איכות החיים האורבניים והעלאתם.
מודעות למקור האלוקי לחיים הטובים שתושבי העיר נהנים מהם, חשובה גם לעידונה של תרבות הצריכה והבילוי, שלעתים מושפעת יתר על המידה מרדיפה אחרי רייטינג ורווח. ואולי מגמת השיתוף המוגבר של המגזר בתחום זה מבשרת ברכה.

ההזמנה השלישית: לראות ערך בעבודתנו במשרדים, בבנקים ובאתרי בניית מגדלים – בקיצור, גם במקצועות שאינם נהנים מההילה הרומנטית–דתית של עבודת אדמת הארץ, או מהאהדה והכבוד למקצועות אידיאליסטיים כמו רפואה. **ההזמנה היא להבין שמה שנעשה ונפעל בכל מקצוע, בעיר כמו בשדה, מוסיף לבריאה של האלוקים, ומשתתף בשכלול העולם–שלו–העולם–שלנו.**

כאן אין מקום להתלונן על חוסר השתתפות או הזדהות של עמיתי עם קריירות בכלכלה, במשפט או בהנדסה. בציבור שלי כל זה קורה לכתחילה. אולם אני משוכנע שנרויח הרבה אם נאמץ את השינוי הקל הזה בגישתנו: לראות את שרטוטי האדריכל ואת מימון הבנקאי המתבצעים על משטחי אספלט בדומה לנטיעת עצים או דישון חקלאי שמתרחש על אדמה חסרת ריצוף.
מה נרויח?
שיתוף בורא השמים בהתייחסות למקצוע יכול לזכות אותנו בשדרוג בתודעת הסיפוק שלנו מעבודתנו. במקביל, המודעות לכך שאנו פועלים "בפני האלוקים" ובנוכחות שכינתו, תעצים את תחושת האחריות המוסרית שתלוה אותנו.

נשים לב לכותרת מאמר שהופיע בכתב העת **אלכסון** בחודש ינואר 2021, שהציגה קביעה וגם שאלה:
"הערים הן מרכז חיינו המודרניים והן שלנו. אבל מי קובע איך הן יהיו?"[1]
ואני שואל את עצמי – האם אנחנו נמשיך להתעלם מאמת פשוטה זאת – ומהצורך בכך שגם אנחנו נשאל "מי קובע"? אשר אלבז, מרצה לעיצוב ואדריכלות, הצביע על חוסר הבהירות בציבור לגבי מי בדיוק אחראי לנראות העיר, לגבי שילוב בניינים במרחב העירוני ולגבי ריבוי המטרות המתערבות בהקמת שכונות. בעקבות כך, אימץ לעצמו את המטרה החינוכית במאמרו, אותה כינה "אוריינות עירונית".
בהקשר החברתי שלי, אני מזדהה מאוד עם השאיפה להעלות את רמת האוריינות האורבנית. העיר נחשבת למקום לגיטימי בעינינו, אולם היא רחוקה מלהיות מקום שמאמינים בו, מקום שתובע מאתנו לפעול לקידומו, להפוך אותו למקום מגורים שרצוי בעיני האדם ואלוהיו.

בואו נדמיין את סביבתנו האורבנית כמחוברת לטבע ולבריאה שבפאתיה, וגם לשמים – ולשוכן השמים – שמעליה. **במובן מסוים, אנו מזמינים לא רק את עצמנו לעיר, אלא מזמינים את האלוקים להיות "נוכח בעיר"**, בחיינו האורבניים ובמשמעותם. מגמת חשיבה זאת מעצימה את תחושת אחריותנו, ומעמיקה את חווית הברכה באיכות החיים בעיר שעיצבנו.
מוטיב זה עובר כחוט השני בנושאים המגוונים הנידונים בכל פרקי הספר.

בנוסף להשראת מימד רוחני בתחומים הקונקרטיים שהזכרנו, אימוץ הגישה החדשה משליך ישירות על הרגשת נוכחות הבורא בנופי העיר, וההתעוררות לפנות אליו בתפילה מתוך מרחבה.
מהי העיר בעיני המתפלל אם לא מקום בו האדם מעצב מאבני המקום נוף מחודש, נוף טבע שהפך לנוף אורבני? תושב העיר יוכל להרגיש את נוכחות השכינה, ויאמר לעצמו, "אכן, מתאים לי להתפלל מתוך מקום זה, מתוך שכונתי זאת". יתרה מכך: מתוך תחושת נוכחות הבורא גם יבין שאקולוגיה איננה עיסוק רק של שמירה על שטחים ירוקים מחוץ לגבולות העיר, אלא גם עיצוב העיר עצמה.

האם בכל זאת קיימת במסע האורבני שלי אמירה שהיא רלוונטית לקורא שאינו אמון על המקורות התורניים, ושזהות דתית אינה מרכזית – ואולי אפילו אינה קיימת – בעולמו? סגנון הכתיבה של ספר זה וריבוי המקורות התורניים עלולים להרתיע קורא שכזה. למרות עובדה זאת, חשוב לי להצביע על מספר תמות שתעלינה לדיון, ועל משמעותן לחיים של כל אחד – בכל מקום שהוא ימקם את עצמו על הרצף של החברה הישראלית:

---

[1] **אלכסון** מופיע בתור כתב עת דיגיטלי:
https://alaxon.co.il/article/%D7%98%D7%A9%D7%98%D7%95%D7%A9-%D7%A2%D7%99%D7%A8%D7%95%D7%A0%D7%99/?ref=nl#.

- מצד הביקורת על החיים האורבניים, חלק מההגות הרבנית בנושא משקפת את הביקורת האינטלקטואלית הכללית בלי לחדש הרבה. אולם מהצד השני, תמונות דתיות של חברה אוטופית המתנהלת תוך מודעות לנוכחות הבורא, מוסיפות פרספקטיבה מיוחדת ומרעננת. גם המתח בתנ"ך בין מדבר ויער לבין עיר האלהים מפרה את הדיון וגורם להתייחסות מורכבת לעיר.
- ברור שהדיונים בתלמוד אינם מגיעים לרמת ההתייחסות המפורטת והמעודכנת של מקצוע התכנון העירוני. אולם חבל להפסיד בשל כך את מושגי הקדושה במרחב, והצניעות והפרטיות שבשכונה התלמודית; מושגים אלה שואפים לחיים עירוניים נעלים. התבוננות במקומם של מוסדות תרבות כמו של בתי כנסת, מסוגלת לתרום מימד של רוחניות למרחב העירוני, ולטיפוח אופי מקומי מיוחד. חוקרים כמו דניאל בל ואבישי דה–שליט כותבים על החשיבות של הזדהות התושבים עם עירם ועם האתוס הנוצרת מתוך הגיאוגרפיה האורבנית.[2]
- תפיסה אורגנית של עיר וקהילה וחובות היחיד כלפיהן תורמים תרומה חשובה למדיניות רווחה. הויכוח על עליונות האינדיבידואל או הקולקטיב ביצירת הגוף הפוליטי קיים בפילוסופיה מדינית, אולם חז"ל משנים את כללי המשחק עם תרגום תפישות אלה לשפה הלכתית מחייבת. גישה זאת משליכה גם על דיונים תכנוניים מעשיים בנושא שכונות סגורות מול הערך של נגישות, או כניסה פתוחה, לנצרכים הדופקים על שעריהן.

אסיים עם מספר מילים אישיות.
גדלתי בניו–יורק, עליתי לירושלים, ואני קופץ לתל–אביב; התאהבתי בערים גדולות המטיבות לתושביהן, ואשאף לכך שתיראנה יפות בעיני אלוהים ואדם. ואני אחפש תשובות חיוביות לספקות שניסחתי לגבי האפשרות לחיים אורבניים נכונים.
במרכז ההשראה שלי מתייצבים מקורות מתוך ארון הספרים היהודי. אבל לא רק: חונכתי גם בישיבות וגם באוניברסיטאות, היריעה התרחבה, והעיון הבינתחומי הצמיח רעיונות יצירתיים לאורך העבודה. מהרב יוסף דב סולובייצ'יק בישיבה אוניברסיטה קיבלתי חיפוש לעומק בתורה ובתלמוד ובחיים המודרניים גם יחד, ובהוגה אירווינג קריסטול באוניברסיטת ניו–יורק, פגשתי אדם שצמח ושגשג בעיר, אולם גם הבין את הבעייתיות בתרבותה האינדיבידואליסטית–אורבנית.

את הספר בחרתי לפתוח בניסיון לזהות את מקורותיו של היבט חשדני כלפי החברה העירונית. הפרק השני מחזק את היסודות הביקורתיים כלפי העיר מתוך המקרא – אולם גם מגלה בתנ"ך גישות מכילות, ואפילו אוטופיות כלפיה.
האמירה המרכזית של הספר מופיעה בפרק השלישי: ההזמנה לשנות את התודעה שלנו כלפי העיר – לראות אותה בתור חלק מהבריאה, לראות אותה בתור מקום שהבורא יכול להרגיש בה בבית. אני טוען כאן שאת המפעל האנושי הטכנולוגי, שכל כך מרכזי לבניית העיר ולעיסוק האדם בתוכה, יש לראות בתור המשך פיתוח הבריאה בידי ברואי יוצר הכל. או בניסוח ישיר יותר: אני, האדם הבונה ומקיים את העיר יום יום בעבודתי כמהנדס או בנקאי וכלכלן, אתפוש את העיסוק האורבני הזה כעבודה בעיר שהיא בריאה.
התלמוד מסכת בבא בתרא נכנס למרכז הדיונים בפרקים הבאים. חכמי התלמוד לא פסחו על מגוון נושאים המקיימים את העיר, המסדרים את חיי החברה שבה. הם שילבו אלמנטים דתיים בעיצוב הגיאוגרפיה של השכונה, וניסו להשפיע על אופי החיים שבה. כולל אפילו את האסתטיקה שלה.

---

[2] **ראו:** Daniel A. Bell and Avner de-Shalit, *The Spirit of Cities*, [Princeton: Princeton University Press, 2014], pp. xi-xiv. המחברים אף הקדישו פרק לאיפיון העיר ירושלים כעיר עם נוכחות של קדושה ודת(ות) – גם במודעות של תושביה וגם במבנים שלה, חדשים ועתיקים כאחד. עיינו שם, עמ' 18 ואילך.

הפרקים הסוגרים את הספר פונים להלכי רוח בתקופתנו המחזקים את המגמה של שבירת הניתוק בין העיר לסביבתה שבטבע. בפרק שביעי מתמקדים בכיוונים אקולוגיים במחשבה ובתרבות; בפרק שמיני, מגיעים להזמנה להתפלל מתוך המרחב העירוני, מתוך נופה ובתוך בנייניה.

שנזכה לכך שהעיר תתחבר לשדה ולהר, ולשמים שמעליהם.

דניאל גוטנמכר
ירושלים, תשפ״ב

תוכן

הקדמה .....עמוד 2

פרק א: חיים אורבניים מנוכרים, הוגי דעות חובבי טבע, ורבנים: ההתקפה המשולבת על העיר.....עמוד 6

פרק ב: העיר במקרא ..... עמוד 25

פרק ג: האדם בעיר בנוכחות אלוהיו ..... עמוד 43

פרק ד: שכונה ועיר ..... עמוד 60

פרק ה: תשתיות, רווחה, קהילה ..... עמוד 94

פרק ו: העיר, אסתטיקה ואיכות חיים ..... עמוד 114

פרק ז: עיר–טבע ..... עמוד 149

פרק ח: עיר תפילה..... עמוד 165